

krmila je, myla, oblékala, vodila ven, hrála si s nimi. Mladé dívky z venkova odcházely často jako chůvy do městských rodin. Pokud se pak vracely do vesnického prostředí, přinášely s sebou mnoho zkušeností a nových znalostí týkajících se domácnosti, vaření, oblékání apod. Některé dívky se ve městě provdaly. Pokud funkci ch. zastávaly staré, zkušené ženy, mívaly obvykle značný vliv na výchovu svěřených dětí. Bývaly často nositelkami tradiční kultury, kterou předávaly dalším generacím, zpívaly písně, vyprávěly pohádky. [vj]

Chytrá horákyňě, v celé Evropě oblíbená pohádka o důvtipné dívce. Svému otci důmyslně poradí odpovědi na otázky, co je nejsladší (spánek), nejbystřejší (myšlenka) a nejzdravější (zdraví). Vtipně vyřeší také panovníkův zdánlivě nesplnitelný rozkaz: nepřijít ani nepřijet, nebýt nahá ani oblečená, přinést i nepřinést dar (přijede na koze, oblečená v síti, z ruky vypustí vrabce). Látka má několik podtypů s rozdílnou úvodní motivací (nález moždřfe, k němuž obdarovaný král požaduje i paličku, spor o nově narozené hříbě nebo tele). Pohádka je v č. zemích nejznámější

právě pod titulem Ch. h., jímž ji 1846 označila B. Němcová. V. Tille ve svém *Soupisu českých pohádek* (1929–1937) registruje látku pod orientálním názvem *Amaradévi*. Svou adaptaci v knížce *Fimfárum* (1960) nazval J. Werich (1905–1980) *Královna Koloběžka První*.

Lit.: katalogy lidové prózy (viz): AaTh 875; Tille I, s. 44–45, II, s. 582; J. de Vries: *Die Märchen von den klugen Rätsellösern*. Helsinki 1928; B. Němcová: *Národní báchorky a pověsti*. Praha 1956; J. Werich: *Fimfárum*. Praha 1987, s. 11–20, 6. vydání. [dk]

I

ideální panovník, ve folklorní epice, zejm. v pověstech a legendách nositel nejlepších ctností a vlastností, ochránce a patron bezmocných. Postava i. p. je utvářena z tradičních syžetů a motivů, které mají větší mezinárodní platnost. Některé příběhy se vyskytují u většího počtu etnik, jako např. podání o *císaři a opatovi*, analyzované folkloristou W. Andersonem (1885–1962), nebo syžet o *prozrazeném tajemství králových uší* (král Lávrá). Je to invariant, který byl realizován v množství podání v Evropě a v Asii. Představy a názory o královské moci se utvářely po staletí a lze dokonce sledovat jejich myticko-kultovní základ. Idealizace panovníka, vycházející z tradičních myšlenkových schémat, návyků a stereotypů, se přenášela přes staletí. Jde o stereotyp, resp. archetyp, vykládající panovníka jako otce svých národů (otcovské imago). Panovník se také jako dobrý hospodář měl starat o své lidi. Tato představa ovlivňovala jeho hodnocení. Pojetí panovníka jako ochránce se objevuje i v teoretické reflexi. V teoriích přirozeného práva 16. a 17. stol. se počítá nejen s donací Konstantinovou (tj. že království bylo dáno do dědičné poslušnosti), nýbrž i s tím, že poddaní se vzdají své suverenity ve prospěch panovníka, který jim má zaručit bezpečí, život apod. K tomu patří i psychologické předpoklady. Především jde o potřebu vidět vysokou šlechtu a panovníka, který zůstává osobností konkrétně nepoznanou, v jejich sociální uzavřenosti. Sugestivně působil i panovnícký ceremoniál a to, že panovník byl obklopen početnou suitou. – Popularitu panovníkovi zjednávalo i cestování inkognito. V rozhodující chvíli se nechal poznat a situaci vyřešil ve prospěch poddaného. Takto byl charakterizován i císař Josef II. (1741–1790), o němž se vyprávělo, že rád chodil v přestrojení mezi poddané, vyptával se na poměry a napravoval křivdy. Také Václav IV. chodil rád nepoznan do pražských

hospod. V pohádkách *Tisíce a jedné noci* se bagdáský kalif Hárún al-Rašíd šel v přestrojení přesvědčit, jak lidé žijí. Podobné jsou pověsti o carech Ivanu Hrozném (1530–1584) a Petru Velikém (1672–1725). Podle tradice se vypráví, že r. 1769 u Slavíkovice císař Josef II. na cestě do Olomouce sesedl z kočáru a vyoral vlastnoručně několik brázd na poli sedláka A. Trnky. Návštěvou císaře se pyšnily i mnohé hospody, kde se panovník údajně zastavil, občerstvil nebo tam nocoval. Známý je i stereotyp o hodném panovníkovi a zlých rádcích, kdy panovník není správně a pravdivě informován, jinak by zasáhl ve prospěch bezmocných. Často se jednalo o cizí vladaře a očekávalo se od nich nastolení řádu, ochrana, osvobození; např. Josef II. byl Čechům etnický cizí, a přesto si o něm vyprávěli množství pověstí, legend a pohádek. Přerostl hranice etnika stejně jako uherský král Matyáš, který se stal ochráncem zájmů také Slováků, Slovinců a Rusínů. Jihoslovenská etnika své naděje vkládala do královce Marka, který jim měl pomoci od turecké nadvlády; podobně i polský král Vladislav III. Varnenčík (1424–1444), který zahynul v bitvě s Turky u Varny. Panovníkům se také přičítala moudrost a smysl pro spravedlnost. Prototypem je biblický král Šalamoun, který proslul i tím, že obratně rozsoudil spor dvou žen o dítě. K obrazu i. p. patří přesvědčení, že po smrti se vrátí znovu. Kolem panovníků mohly vzniknout mesianistické legendy; např. nečekaná smrt císaře Josefa II. dala podnět k domněnkám, že nezemřel, ale žije v cizí zemi, popř. je uvězněn kdesi v klášteře. Měl přijít jako vykupitel mezi svůj lid, který ho měl poznat podle zvláštního odznaku moci. Podobně se ve venkovských vrstvách vyprávělo o korunním princí Rudolfovi, který údajně nezemřel, ale ujel do Ruska a tam čekal na příhodnou dobu, aby se mohl vrátit zpět jako český král. V případě i. p. se objevuje také křesťanský motiv kajcnosti.

Vyprávělo se např., že král Svatopluk zmizel u poustevníků na hoře Zobor u Nitry. Kajcníkem byl údajně i polský král Vladislav III. Varnenčík. – V pohádkách nebyl vladař označen konkrétním jménem. Jeho identifikace vyplývala z žánrové podstaty. Starý král musel dobrovolně nebo nedobrovolně ustoupit mladšímu (*Zlatovláska*). Plebejský hrdina nebo princ získal ruku princezny a půl království, neboť úspěšně splnil náročné úkoly (vysvobodil princeznu, přemohl draka, zvítězil v turnaji). V pohádkách vystupuje panovník ve druhém plánu, zatímco v pověstech působí v plánu prvním.

Lit.: W. Anderson: *Kaiser und Abt*. Helsinki 1923; R. Urbánek: *Vladislav Varnenčík. Skutečnost i legenda*. Praha 1937; J. Komorovský: *Král Matej Korvín v lidové prozaické slovesnosti*. Bratislava 1957; B. Šalanda: *Ústní podání a dějiny*. Praha 1989. [bš]

ideografické symboly a ornamenty, zkratkovité, symbolické, popř. znakové vyjádření pojmu nebo ideje pomocí ideogramu, abstraktního grafického znaku. Ideogramem může být vlnovka, kruh, kříž, svastika, solární, lunární či astrální prvek, pentagram, uzel a nesčetné další elementy, které tvoří podstatnou, z hlediska obsahu a funkce nezřídka významově nejdůležitější část lidového znakového, abstraktního ornamentu. V dalších vývojových fázích jsou latentně obsaženy i v ornamentice zdánlivě naturalistické, např. fytoromorfní.

Lit.: R. Meldau: *Zeichen, Warenzeichen, Marken. Kulturgeschichte und Wettbewerb graphischer Zeichen*. Bad Homburg 1967; A. Václavík: *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha 1959, s. 375–449; ELKS I, s. 371–372; L. Skružný: *Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených*. Čelákovice 1996, s. 104–106; O. Danglová: *Dekor – symbol. Dekorativní tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava 2001, s. 11–62.

[rj]

idiofony viz hudební nástroje

ikonografie viz hagiografická (christologická, národopisná, organologická) ikonografie, atributy světců a světic, ikonografie lidového oděvu, ikonografie zbojníků, ikonologie, mariánský kult; *hesla věnovaná jednotlivým světcům*

ikonografie lidového oděvu, součást národopisné ikonografie zabývající se zjišťováním, rozbořem a výkladem obrazových dokladů lidového oděvu. Ikonografické doklady slouží jako jeden z pramenů bádání o lidovém oděvu. – Představu o základních oděvních součástkách poskytují již iluminace v *Kodexu vyšehradském*, pořízeném ke korunovaci českého krále Vratislava II. Obzvláště výjev vjezdu Krista do Jeruzaléma o Velikonocích je významný pro utvoření představy o středověkém košilovém šatu. *Velislavova bible* (1340) obsahuje 800 obrázků narativního charakteru s postavami oblečenými do staršího oděvu. V *Breviři křížovnického velmistra Lva* (1356) lidé, vykonávající zemědělské práce, symbolizují jednotlivé měsíce. Postavy z lidových vrstev uvádí též *Liber viaticus* (1360–64). V šestidílné *Bibli Václava IV.* (1389–1410) se mezi iluminacemi objevují zobrazení lazebnic ve spodním šatu s odhalenými rameny, podobně jako v *Jenském kodexu* z přelomu 15. a 16. stol. Vyobrazení lidových typů z literárních památek 16. stol., např. v *Bibli Severýnově* (1537) a v *Postille dítek* (1589), vypovídají o dalším vývojovém stadiu lidového oděvu. – Ke konci 16. stol. vyšla alba s vyobrazeními oblečení vyšších i lidových vrstev v širším geografickém měřítku. Jejich hodnověrnost je problematická, protože autor ilustrací nemohl znát z autentického pozorování oděv z tak širokého území, jakým je Evropa. Dvě rytiny muže a ženy,

označené jako *Mulier plebeia in Bohemia* a *Boemo plebeo*, v albu C. Vecellia *Habiti antichi e moderni di tutto il mondo* (Benátky 1589) podobně jako jiné grafické listy z této doby ukazují spíše měšťanský oděv. – V 17. a 18. stol. se často zdobily kartuše map rytinami obyvatel příslušných oblastí. E. Sadeler na mapě Čech z počátku 17. stol. zobrazuje českého sedláka a ženu. Na katastrálních mapách z 18. stol. lze zaznamenat přesvědčivější vyobrazení obyvatel mapovaných území (Těšínska, Valašska, Hané). Mezi různé typy z několika evropských zemí v díle A. a S. Clara *Neue eröffnete Welt Gallerie* (Nürnberg 1703) zahrnul nizozemský malíř C. Luyken též rytiny Hanáka a Hanačky. – Velmi populární se ve své době stala kniha A. Hankeho z Hankensteina *Bibliothek der mährschen Staatskunde I* (Wien 1786). S. Mansfeld doplnil její text rytinami měšťanů a šlechticů v dobovém oblečení, z lidového prostředí dvěma rytinami Hanáků a dvou Hanaček, Zálesáka od Vsetína a Brumova a muže ze Slovácka,

německé dívky a německého sedláka. O rozšířenosti díla svědčí to, že Mansfeldovy rytiny byly několikrát využity jinými umělci jako předlohy k jejich pracím. – Konec 18. stol. přinesl řadu ikonografických dokladů v souvislosti s probuzením zájmu o život lidu. Na Moravě se do velké míry soustředil na Hanou. V 80. a 90. letech

18. stol. vznikly rytiny Hanáků od bratří F. A. a J. Ch. Brandů, školených malířů z Vídně. O B. Hacquetovi, profesoru přírodních věd na lvočské univerzitě, je známo, že 1795 pobýval na Hané, takže jeho kresbám Hanáků lze přiznat autenticitu. Rytiny Hanáků od J. Grasseta de Saint-Sauver, diplomata v Uhrách, nemají pro svou nízkou uměleckou úroveň pramennou hodnotu. Celkem věrně zachycuje oděv muže a ženy z Hané J. E. Capieux. Zajímavé poznatky o stavu soudobého kroje lze vyčíst z obrázků městského prostředí, do nichž umělci umístili venkovany přicházející do měst nabízet své výrobky. – Výskyt jednotlivých ikonografických dokladů zastiňují v 19. stol. alba věnovaná prezentaci krojů či alba uměleckých památek a měst doplněná figurální stafáží. Většinou zahrnovala širší území, např. Rakousko a Uhry. Složitých osudů se dočkalo album V. G. Kiningera, vydané poprvé 1802 ve Vídni; v 1. polovině 19. stol. vyšlo několikrát v Anglii, Francii a Itálii pod jmény vydavatelů či autorů předmluv. Původních 50 rytin bylo zmnoženo v dalších vydáních na sto. Lidé v krojích z č. zemí jsou uvedeni jako muž a žena z Moravy poblíž uherských hranic, muž a žena z nížiny poblíž uherských hranic, a to v letním a v zimním oděvu, pak selské děvče z Čech; čtyři rytiny jsou věnovány německým krojům z Chebska. Tato vyobrazení se vyznačují dobrou

Záhorák z Vítonic. Kroměřížsko, 1814

dokumentární úrovni, chybí jen přesnější geografické určení. – Mimořádnou vědeckou hodnotu lze přisoudit konvolutu kvašů moravských a slezských krojů uloženému v Moravském zemském muzeu v Brně; jeden z nich je datován 1814. Původní seznam udává 159 kusů obrázků, muzeum jich vlastní 98, dalších 46 se nachází v Mnichově, o zbývajících není nic známo. Je pravděpodobné, že kolekce vznikla ve stejné době na jednotný popud. Podíleli se na ní různí autoři, lišící se výrazně výtvarnými i technickými schopnostmi. Geografický záběr této dokumentace umožňuje poznat kroje i z oblastí velmi chudých na ikonografické i jiné prameny. – Časově odpovídá tomuto konvolutu album A. Pucherny *Trachten böhmischer Bauern und Bäuerinnen* (Wien 1814), které obsahuje 36 listů kolorovaných rytin (rytec L. A. Buquoy). Z 20. let 19. stol. pocházejí kresby jihočeských krojů F. Runka, ukazující na jeho vyšší výtvarné školení. – Podnětem pro pozvednutí zájmu o lidové kroje se staly oslavy pořádané u příležitosti korunovace Ferdinanda V. v Brně a v Praze (1836). Součástí slavností v Praze byl průvod dvaceti svateb, dožínkových skupin a představitelů lidových zaměstnání z různých krajů Čech. Jsou zaznamenány několika autory na 34 obrazech, pořizovaných 1837 nákladem českých stavů. Brněnská slavnost je dokumentována 30 litografiemi v albu *Maehrens ausgezeichnete Volkstrachten* (Brünn 1837). Jejich autor W. Horn, malíř amatér, splnil zakázku velmi odpovědně: bez větší umělecké jiskry, ale s precizností technického kreslíře zobrazil na místě třicet párů ve slav-

nostních krojích, které byly dlouho předem pečlivě vybírány panskými úředníky, aby zastupovaly jednotlivá moravská panství. – Z 1. poloviny 19. stol. pochází dvanáct kolorovaných kreseb Valachů od J. H. A. Gallaše, který jimi vybavil svůj rukopis *Valaši v kraji Přerovském*, a několik rytin představujících různé typy Hanáků od F. Domka. Album *Österreichs National-Trachten nach der Natur gezeichnet von Ranftl, Kaliwoda, Kollarz etc.* (Wien 1854) obsahuje na 150 litografií s postavami v krojích z různých částí monarchie; některé z nich vyšly také 1858 jako prémie k *Bibliotheca českých románů*. Dva obrázky z Plzeňska a dva z Písecka ztvárnil A. Gerasch (litograf F. Gerasch). Moravské kroje jsou zastoupeny litografiemi F. Koláře podle předloh F. Kalivody (okolí Těšína, Rožnova, Lukova, Olomouce, Bytčice p. Hostýnem, Vilémovic, Hranic, Uherského Brodu, Břeclavi a Jihlavy). Repliky těchto postav uplatnil F. Kalivoda v menším albu, které vyšlo současně na jednom listu (*Aus dem Volksleben in Mähren und Schlesien*, Olmütz 1856) i v reprezentativním souboru *Malerisch-historisches Album von Mähren und Schlesien* (Olmütz 1860, litograf A. Haun). Podstatně méně jsou kroje zastoupeny v obdobném díle *Malerisch-historisches Album von Königreich Böhmen* (Prag od 1856, litograf A. Haun). Mezi ikonografickými prameny se vyskytuje vysoký počet zobrazení příslušníků menšin žijících ve své době v pohraničních oblastech a jazykových ostrovech Čech, Moravy a Slezska (Němci, Rakušané, Charvátí, Poláci a nelokalizovaná vyobrazení Židů a Cikánů). – Vrchol v dokumentačním úsilí českých umělců zaznamenat lidové kroje představují národopisné studie J. Mánesa. Akvarelly portrétovaných osob v krojích z Jihlavska, Slovácka, Jablunkovska a Hané doplňují náčrty jednotlivých krojových detailů. V Čechách zachytil J. Mánes lidové kroje z okolí Havlíčkova Brodu, Plzeňska, Horšovskotýnska a z jihočeských Blat. Jeho bratr Q. Mánes se více zaměřoval na žánrové výjevy ze života českého lidu. Národopisná tematika v díle M. Alše podléhala více stylizaci; přesto některé jeho kresby, např. z přechodné oblasti hanácko-slovácké, z Písecka či Prácheňska, mají dokumentární cenu. – Také ve 2. polovině 19. i ve 20. stol. se mnozí umělci věnovali zobrazování lidových krojů. Jejich dílo jako jedno z hlavních východisek pro zkoumání lidového oděvu však pozbývá zvolna na významu, protože je od 60. let 19. stol. nahrazují fotografie a dochované hmotné doklady lidového oděvu. I nadále je třeba brát na zřetel jednotlivé kresby, malby a grafické listy těch výtvarníků, kteří jimi sledovali dokumentaristické cíle; jsou

to např. soubory žánrových a krojových pohlednic od M. Gardavské nebo alba J. Uprky. – Vysokou pramennou hodnotu mohou mít také vyobrazení krojů na užitkových i dekorativních předmětech převážně z 18. až počátku 20. stol., např. na keramice nebo střeleckých terčích, a ojedinělá vyobrazení lidových typů v dílech rozmanitých kategorií výtvarného umění (amatérského, naivního i akademického). Nacházejí se na nich také doklady oděvu různých sociálních a profesních skupin vesnického i městského obyvatelstva (zbojníci, řemeslníci) aj. Při využívání ikonografických pramenů pro vědecké účely je třeba dbát zásad maximální kritičnosti, nutnosti jejich konfrontace navzájem i s prameny jiné povahy, zejm. rukopisnými a tištěnými.

Vítoničanka. Kroměřížsko, 1814

Lit.: J. Klvaňa: *Důležité vyobrazení krojů moravských z roku 1837*. NVČ 5, 1910, s. 153–164; F. Žákavec: *Dílo Josefa Mánesa II. Lid československý*. Praha 1923; J. F. Svoboda: *Přispěvky k ikonografii selského kroje*. VZM 12, 1939, s. 48–55, 102–109; 13, 1940, s. 25–31, 48–55, 82–94, 119–127; A. Dobrowolska: *Ikonografia ludowej odzieży zachodno-słowiańskiej*. Pamiętnik słowiański 2, 1951, s. 33–61; J. Markov: *Slovenský ľudový odev v minulosti*. Bratislava 1955; V. Trkovská: *Illuminace v rukopisech 11. – 17. stol. jako národopisné prameny*. ČL 50,

1963, s. 257–269; F. Dostál – A. Jeřábková: *Moravský lid v díle Františka Kalivody*. Uherské Hradiště 1965; V. Husa – J. Petráň – A. Šubrtová: *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*. Praha 1967; A. Jeřábková – R. Jeřábek: *Tři příspěvky k ikonografickému studiu lidových krojů*. ČL 56, 1969, s. 317–324; J. Svobodová: *Ikonografické doklady 18. a 19. století jako pramen studia lidového oděvu*. ČL 68, 1981, s. 223–234; M. Válka: *Národopisné motivy v díle Marie Gardavské*. Kroměříž 1987; A. Jeřábková: *Alšovy kresby kroje hanáckých Slováků*. NR 6, 1996, s. 12–15; J. Kühnel: *Hanácký kroj v obrazových dokladech*. In: *Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná*. Olomouc–Boskovice 1997, s. 17–72; A. Jeřábková – R. Jeřábek: *Moravské lidové kroje v grafickém díle V. G. Kiningera z počátku 19. století*. FE 32, 1998, s. 45–55; M. Ludvíková: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno–München 2000; R. Jeřábek: *Jaký kroj, tak se stroj! Oděvní tradice našeho rodu*. NR 2001, s. 33–48. [aj]

podpořen jen ojedinělými kreacemi nelidového původu a charakteru. Bezpečně bylo prokázáno, že vyobrazení zbojníků na holbě z r. 1726 (MZM v Brně) a na nedatovaném opěradle židle (muzeum ve Valašském Meziříčí) nemají žádný vztah k Moravě či Slezsku, nýbrž opožděně a v souladu s umělou písní reflektují fungování slovenských malokarpatských zbojníků Adama a Ilčíka. V 1. polovině 19. stol. mohly přispět k oživení povědomí zbojnické legendy o Ondrášovi a Jurášovi kramářské tisky z Příbora (*Poslední poručení zbujička Ondráška*), od konce 19. stol. podpořilo zbojnické legendy i profesionální výtvarné umění (M. Aleš, J. Kobzář, F. Duša, K. Svolinský, A. Strnadel aj.) a v 2. polovině 20. stol. také naivní i amatérská tvorba. V lidové výtvarné kultuře na Moravě (na rozdíl od slovenských a polských maleb na skle se zobrazením Jánošíkovy družiny z oblasti Oravy) neexistují průkazné výtvarné doklady o moravskoslezských zbojnicích.

Lit.: J. L. Mikoláš: *Z literatury o Ondrášovi*. VMO 26, 1931, s. 36–39; J. L. Mikoláš: *Doplňk soupisu písemnictví a výtvarného umění o Ondrášovi*. SISb 45, 1947, s. 243–248; W. Ochmański: *Zbojnictwo góralskie. Z dziejów walki klasowej na wsi góralskiej*. Warszawa 1950; A. Sivek: *Ondráš z Janovic*. Ostrava 1958; A. Sivek: *Zbojník Ondráš a ondrášovská tradice v slovesnosti slezské oblasti*. Praha 1959; M. Šmerda: *K otázce zbojnictví jako formy třídního boje*. SPFFBU 10 C 8, 1961, s. 313–332; R. Jeřábek: *Dvě zbojnické bagately*. ČL 52, 1965, s. 1–13; Z. Piasecki: *Byli chlápci, byli... Zbojnictwo karpacie – prawda historyczna, folklor i literatura polska*. Kraków 1973; R. Jeřábek: *Ikonografie moravskoslezského zbojníka*. NR 26, 1989, s. 239–247. [rj]

ikonologie, interdisciplinární vědecká metoda zabývající se na komparačním základě interpretací obsahu vizuálních, uměleckých i dokumentárních, projevů ze zřetele jejich vnitřního smyslu a poslání. Objasňuje a zevšeobecňuje zjištění shromážděná ikonografií. V rámci vizuální antropologie bývá chápána jako výklad obrazu (angl. *Bildlore*, něm. *Bildforschung*). Za zakladatele této metody v teorii a dějinách umění se považuje německo-britský teoretik umění A. M. Warburg (1866–1929), jehož pokračovatelem se stal 1914 německý badatel E. Panofsky (1892–1968), který ji dále rozvíjel i za svého působení v Princetonu ve Spojených státech od r. 1933. Pro národopis má její aplikace na projevy lidové i zlidovělé výtvarné kultury klíčový význam, protože umožňuje vnímat je v širokém kulturněhistorickém kontextu a chápat jejich genezi i funkce v rodinném i společenském životě.

Lit.: E. Panofsky: *Studies in Iconology*. New York 1962; W. S. Heckscher: *The Genesis of Iconology*. In: *Stil und Überlieferung in der Kunst des Abendlandes III*. Berlin 1967, s. 239–262; F. Saxl: *A Heritage of Images*. London 1970; *Ikonographie und Ikonologie. Theorien – Entwicklung – Probleme*. Köln 1979; R. van Straten: *Einführung in die Ikonographie*. Berlin 1989; NEČVU II, s. 999–1000; J. Baleka: *Výtvarné umění. Výkladový slovník*. Praha 1997, s. 141–142. [rj]

improvizace [z lat.], schopnost bezprostředního hudebního, tanečního či dramatického projevu. Patří ke stěžejním znakům folkloru a z hlediska historického je stejně stará jako folklor sám. Je jeho podstatnou složkou, přestože existují i takové druhy folkloru, při nichž se i. neuplatňuje vůbec anebo jen v malé míře (zaklínadla, přísloví). Jiné druhy folkloru jsou však na i. doslova založeny. Schopnost i. se u tvůrčího jedince vysoko oceňuje. – V rámci folklorní hudby lze rozmanité projevy i. rozdělit podle prostředků (vokální a instrumentální), obsazení (sólová a ansámblová), faktury (jednohlasá a vícehlasá), techniky (ozdobování melodie a přidávání nových hlasů). Tanečnickům či zpěvákům musí instrumentalisté umět podchytit každou přezpívanou píseň. Cennou charakteristiku instrumentální i. v č. zemích podal L. Janáček: *Hudec snaží se opakovat píseň; přirozeno, že do podrobností se mu to pokaždé nepodaří; slyšel třeba píseň poprvé. Opíraje se o nejnápadnější nápěvky, skládá novým způsobem. Tu nápěv stěsnává, shrnuje; vynechává nejasné a vkládá svoje; tu spočme neb popohání i podle návyku*. V t. cifrování, ekologie folkloru, variační proces.

Lit.: L. Janáček: *O hudební stránce národních písní moravských*. In: F. Bartoš – L. Janáček: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Praha 1901, s. CXV; D. Holý: *Improvizace, jeden z důležitých zdrojů variačního procesu v lidové písni ze stanoviska hudebního*. Slov. 1, 1959, č. 3, s. 6–17; P. G. Bogatyrev: *Tradicija i improvizacija v narodnom tvorčestve*. In: *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*. Moskva 1971, s. 393–400; V. J. Gusev: *Estetika folklóru*. Praha 1978, s. 174–177, 184–191, 196–197, 257–259; M. Leščák – O. Sirovátko: *Folklór a folkloristika*. Bratislava 1982, s. 28–29, 68, 78, 83, 107, 220, 224, 249. [dh]

incest [z lat.], krvesmilstvo – sexuální nebo manželský vztah mezi blízkými příbuznými, zejm. mezi otcem a dcerou, matkou a synem, sourozenci. Název je od latinského *incestus* (*in-castus*), nečistý, necudný. Dnes převládá názor, že tabu i. má univerzální povahu a je vázáno na samu lidskou přirozenost. Podle C. Lévi-Strausse je základním krokem na

ikonografie zbojníků, obsahová analýza dobových vyobrazení osob, které lidová i literární tradice v oblasti záp. Karpat povýšila na hrdiny protifeudálního odporu v 18. a na počátku 19. stol. Jejich loupeživému, někdy i vražednému působení připisovala tradice sociální cíle, především záměr *bohatým brát a chudým dávat*, tj. hmotně vypomáhat chudým a utlačovaným příslušníkům rolnických vrstev. Historické i etnografické bádání ale považuje ohlas zbojnické tradice za mýtus, na němž se v oblasti folkloru zčásti podílelo ústní podání, avšak ve výtvarné sféře byl na vých. Moravě a v přílehlé části Slezska

cestě člověka od přírody ke kultuře, člověk se jím vyděluje z přírody jako společenský tvor. Tabu i. je jednoznačně jev kulturního charakteru. Lze se s ním setkat v všech lidských společnostech a byl jim zřejmě vlastní od samých počátků lidské existence. Nemá patrně historickou povahu, jak na základě sémantiky soudil L. H. Morgan a po něm F. Engels. Je jednou z mála norem, která je společností akceptována téměř bez výjimky. Bývá zdůvodňován mýty, rituály, teologickými a filozofickými konstrukcemi a stává se součástí morálního vědomí i právního řádu. Rozsah zákazu se v různých společenských liší, zejm. pokud jde o vzdálenější příbuzné. Obecně je však zakazováno manželství příbuzných tvořících nukleární rodinu. U malého počtu společností se v pevně stanovených případech připouštěly či připouštějí výjimky u jedinců s mimořádným postavením, u nichž je často předpokládán božský původ. Tak byly např. povoleny sňatky sourozenců v rodinách egyptských faraonů, vládců říše Inků, havajské šlechty. Zde se mluví o incestu silných. Jeho opakem je i. slabých, k němuž dochází mezi jedinci, kteří nejsou s to navázat sociální kontakt mimo svou rodinu. Existují různé teorie vysvětlující zákaz i. Sociobiologicky orientovaní autoři operují s genetickými důsledky, proti čemuž lze namítnout, že vědomí jejich nebezpečnosti je doloženo jen u málo populací. Funkcionalistický výklad vidí v zákazu i. ochranu nukleární rodiny před rozvratným vlivem žárlivosti, jiní mu dávají socializační smysl (regulace erotických impulzů u dětí). Dnes je nejvíce přijímán výklad C. Lévi-Strausse, podle něhož zákaz i. a pravidlo exogamie jsou prostředkem, jenž nutí k výměně manželských partnerů mezi skupinami, a tím mezi nimi vytváří funkční svazek. Není tedy jen pravidlem represe, ale i reciprocitu a zdrojem nových sociálních vztahů. Někteří autoři monokauzální výklad odmítají. Nejnověji se vyskytují i pochybnosti o univerzalitě i. – I. je častým námětem mytologie a krásné literatury. Starý zákon jej zakazuje Mojžíšovými zákony a trestá na potomstvu Lotovu, ale přechází u Abraháma a Sára (i. silných). V řecké mytologii je i. samozřejmostí mezi bohy, běžně se vyskytuje i v germánské mytologii. Zato řecká tragédie jej chápe jako porušení řádu, nutně následované tvrdým trestem. Sofoklův Oidipus ovlivnil řadu autorů krásné literatury a dramatu od P. Corneille až po českého F. Zavřela. Inspiroval i S. Freuda k teorii, že touha po zakázaném partnerovi je lidskou přirozeností a její potlačení se transponuje v psychickou poruchu. V preromantismu a romantismu (Goethe, Byron, Shelley) se objevuje i. (popř. tzv. duchovní i.) jako plod titánského konfliktu s dobovou pokryteckou

morálkou, v moderní literatuře (Faulkner, García Márquez, Musil) jako projev zruďného světa, v němž hrdina marně hledá životní orientaci. Křesťanství i. jednoznačně odsuzuje. Kanonické právo, které u nás mělo v manželských otázkách výlučné postavení až do josefínských reforem, považovalo od r. 1216 za i. sexuální styk v příbuzenstvu, švagrovstvu a dokonce i v tzv. duchovním příbuzenstvu (kmetrovstvu) do 4. stupně kanonického (tj. 8. stupně civilního) počtu příbuzenství, avšak u vzdálenějšího příbuzenství umožňovalo dispenz. Až do osvětských reforem mohl být v č. zemích i. trestán smrtí; soudní akta zde přitom dokládají nepřetržitý, i když nepřítliště častý výskyt i. slabých. Např. v Rokycanech připadl v l. 1573–1630 na 40 vyšetřovaných hrdelních zločinů jeden i., podobná situace byla i v Táboře v l. 1549–1609. I. se vyskytoval zejm. u osob na pokraji společnosti, popř. mentálně zaostalých.

Lit.: S. Freud: *Totem a tabu*. Praha 1969. [em]

incipit [lat.], termín označující počáteční slova textu ve starých rukopisech nebo prvotiscích; také úvodní slova textu nebo počátek nápěvu lidové písně, tvořící logický, hudební nebo hudebně textový úsek. Po textové stránce se jako i. označuje počátek strofy v rozmezí jednoho nebo dvou veršů. Z hudebního hlediska tvoří i. úvodní motiv, motivické záhlaví nebo předvěti periody. Nejde o mechanicky chápaný počet několika počátečních tónů, nýbrž o melodický útvar, který nese určitý hudební smysl. Folkloristika používá také termín normalizovaný i., což je i. jedné z variant povýšený na normu nebo i. uměle vytvořený pro celou skupinu variant. Tvorba normalizovaných incipitů, vhodných pro katalogizaci lidových písní, probíhá na základě přesných pravidel (eliminace nář. tvarů, citoslovcí, lokálních pojmenování apod.). Skrytý i. označuje součást písně, která může být stanovena jako úvodní text písně jiné. Význam i. ve folkloristice je v jeho využití při řazení písní, popř. folklorních projevů v rámci edice, ale zejm. v katalogích.

Lit.: L. Janáček – P. Váša: *Moravské písně milostné*. Praha 1930–37, s. 491–521 (V. Helfert: *Rejstřík nápěvů*); K. Vetterl: *K otázkám katalogizace nápěvů lidových písní*. In: Musikologie IV. Praha 1955, s. 181–198; J. Gelnar – K. Vetterl: *Nad katalogy písnových nápěvů*. ČL 49, 1962, s. 241–249; O. Hrabalová – M. Šrámková: *Zásady incipitové katalogizace textových písnových variant. Příspěvek k problematice sjednocování a katalogizování textových variant*. ČL 55, 1968, s. 207–222. [mt]

indigo [z řec. + špan.], modré rostlinné barvivo sloužící k barvení textilu. Nejvíce se používalo při výrobě modrotisku. Ve středově-

ku se v j. a střední Evropě modré barvivo získávalo z listů borytu barvířského (*Isatis tinctoria*). Více i. obsahuje východoasijský modřil srpatý (*Indigofera tinctoria*). Dovoz tohoto barviva z Indie v 17. a 18. stol. (přes krátkodobé administrativní zákazy) vedl k zániku plantáží borytu v Evropě. I. se získávalo při procesu kvašení odřezků modřilu. – Přírodní i. je látka nerozpustná ve vodě, a tedy nepoužitelná k přímému barvení. Pomocí zelené skalice se v kádích (*kypách*) provádí redukce i. v rozpustnou indigoběl. Barvicí roztok, kterým je látka při ponoření do lázně napuštěna, zmodrá teprve na vzduchu oxyličením.

Lit.: K. Šmírouš: *Hlavní přirozená barviva a jejich význam dříve a dnes*. VL 3, 1951–53, s. 263–279. [mm]

individuální repertoár, soubor folklorních skladeb tradovaných jednotlivcem. Tvoří jej skladby, které nositel skutečně interpretuje, i ty, které pouze uchovává v paměti, tedy aktivní i pasivní repertoár. V oblasti lidové zpěvnosti se i. r. jednotlivých interpretů vzájemně liší. Někteří zpívají převážně taneční písně, jiní ovládají písně epické (podobně jako mnozí vypravěči mají v repertoáru převážně pohádky, jiní např. anekdoty). Přes rozdílnost i. r. lze v jedné lokalitě objevit jeho společné jádro. – I. r. se vytváří v mládí zpěváka (od 20 do 30 let věku). Záznam repertoáru starších osob proto zpravidla reprezentuje zpěvní fond předcházejícího období. Jeden z prvních úplnějších záznamů i. r. v č. zemích pořídila 1920 F. Kyselková u J. Turečka (80) z Tvrdonic; jedná se tedy o doklad zpěvního repertoáru z 2. poloviny 19. století. I. r. se neustále vyvíjí, pronikají do něj nové útvary a jiné se přesouvají z jádra (aktivní repertoár) na okraj (pasivní repertoár). Poznání úplného i. r. vyžaduje dlouhodobý systematický výzkum (zaznamenává se vše, co interpret zpívá, co zná a co si pamatuje). I. r. může mít různý rozsah (množství osvojených a zaznamenaných písní představuje několik desítek, ale i stovek jednotek). Počet písní v i. r. (i jejich charakter) závisí jednak na schopnostech, zálibách a mentalitě nositele, jednak na charakteru písněvé tradice příslušné lokality či regionu. Ve folklorně živých oblastech je zpravidla vyšší než tam, kde je tradiční písněvá kultura na ústupu. Svou dokumentární a estetickou hodnotu mají i menší soubory (neznámých, starobylých či jinak cenných) písní. – Výsledky průzkumu i. r. jsou také podmíněny sběratelovým postupem. Při mnohaleté práci se zpěvákem je množství zaznamenaných písní početnější než po sběru v krátkém období. U průměrné zpěvačky F. Petru z Brna bylo např. při pravidelných besedách v průběhu 6 let zapsáno přes 700 písní (většinou latentní

repertoár). Skladba i. r. dále závisí na typu interpreta. Tvořivý zpěvák zařazuje do svého repertoáru kromě tradičních písní i vlastní skladby. Jsou to buď různě dotvořené lidové písně (např. nový text spojený s lidovým nápěvem), nebo zcela nově, samostatně vytvořené skladby více méně lidového rázu. Význam všech písní v i. r. je stejný, i nové písně mohou postupně zakotvit v kolektivním repertoáru: písně lidového skladatele z Podluží F. Hřebačky-Míkuleckého získaly oblibu a staly se součástí spontánního zpěvu v č. zemích. Skladby ostatních lidových tvůrců, zvl. ze Slovácka, se většinou nerozšířily mimo rámec i. r. svého tvůrce. Rozsah i. r. je ovlivněn i rozměrem písní. Kratších tanečních popěvků je zpravidla v repertoáru větší počet než při převaze mnohaslokových epických skladeb. I. r. může také zahrnovat malé procento nových, módních písní; opět to souvisí s typem interpreta: reprodukční (konzervativní) zpěvák se více brání přijímání nových písní a ty, které zná, uchovává v nezměněné podobě. Jeho i. r. je tedy poměrně stabilní ve srovnání s repertoárem zpěváka produktivního typu. – Pramenem i. r. byla (zejm. v době větší uzavřenosti obcí vůči okolnímu světu) a zůstává lokální tradiční kultura. Do svého repertoáru zpěváci nepřijímali všechno, existoval vědomý či bezděčný výběr. I v něm je interpret do značné míry vázán podmínkami života obce: závazná je pro něj zvl. místní zvykoslovná tradice, která část jeho i. r. určuje. Význam jiných než místních pramenů narůstal s rozšířením tisku a masmédií vůbec. Pro odborné bádání má význam každý i. r. bez ohledu na to, zda se jedná o repertoár vynikajícího, či průměrného zpěváka.

Lit.: V. Úlehla: *Živá píseň*. Praha 1949; J. Gelnar – O. Sirovátka: *Faktory variačního procesu v lidové písni*. NVČ 2, 1967, s. 183–198; J. Gelnar – O. Sirovátka: *U zpěvačky Zuzany Martynkové*. NA 4, 1967, s. 18–25; M. Toncrová: *V. Matýsková a její písně*. NA 8, 1971, s. 359–368; K. Vetterl – O. Sirovátka: *Lidové písně z Podluží. Písně Jana Turečka z Tvrdonic v zápisech Františky Kyselkové*. Břeclav 1975; M. Toncrová: *Zpěvačka Františka Petru a její repertoár*. NA 18, 1981, s. 207–214; D. Holý: *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha 1984; J. Pajer: *Marie Procházková (1886–1986)*. Hodonín 1986; V. a V. Frolcovi – J. Pajer: *Primáš Slávek Volavý*. Brno 1990; J. Pajer: *Záleský zpěvník*. Břežůvky 1990; M. Toncrová: *K otázce individuálních a lokálních repertoárů v lidové písni na Jablunkovsku*. ČL 81, 1994, s. 29–39.

[mt]

industriální společnost, průmyslová společnost – typ uspořádání lidské společnosti, pro niž je charakteristické, že převážná většina jejího bohatství je vytvářena průmys-

lovou velkovýrobou, ovlivňující rozhodujícím způsobem strukturu společnosti, veškeré děje v ní a její vztahy ke společností jiného typu. – Některé vývojové teorie předpokládají, že existují typické určující rysy, podle nichž lze dějiny periodizovat na základě převládajícího, dominantního nebo perspektivního typu společenské organizace. Různé badatelské školy stanovují jednu nebo několik společensko-kulturních charakteristik, které chápou jako určující a na jejichž základě pak definují typ celkového uspořádání společnosti. Často je takto využíván výrobní způsob (pasterectví, zemědělství), materiál (bronz, železo) nebo i užívaná technologie (podle ní je např. dále členěna doba kamenná). Při použití pojmu i. s. se společenský vývoj dělí na tři základní stadia: a) předagrární: nerozvinuté technologie a jednoduché obživné aktivity; převládá lov a sběračství, v rozvinutějších stadiích pasterectví, společenská dělba práce je poměrně jednoduchá (mezi pohlavími a věkovými skupinami), jednotlivá společenství vyčleňují jen nemnoho osob a institucí pro světské a duchovní řízení společnosti; b) agrární: rozvinutá zemědělská produkce; společenská dělba práce je komplikovanější, skupiny vládců, duchovních, obchodníků a zemědělců se začínají jasněji vymezovat, etnické hledisko organizace společnosti ustupuje do pozadí a přetrvává pouze u usedlých zemědělců, kteří žijí v relativně uzavřených komunitách. Naopak společenství dalších sociálních a profesních skupin se obvykle etnicky otevírá; c) industriální: prolomuje se uzavřenost etnicky a prostorově separovaných zemědělských komunit; toto stadium umožňuje a vyžaduje vysokou profesní, sociální a prostorovou mobilitu. Lokální a etnické vazby ustupují pojítku nacionálnímu; v němž se základní organizační jednotkou stává národ a stát, hlavní duchovní sjednocující ideou nacionalismus. – Pro způsob života a kultury v daném regionu přináší vznik i. s. tyto důsledky a souvislosti: a) oslabení významu lokální a etnické kultury ve prospěch národní kultury; b) oslabení významu lokálních a rodinných společenských vztahů a norem ve prospěch celonárodních vazeb; c) zintenzivnění kontaktů mezi centrem a periferií a byrokratizaci společnosti; d) oslabení významu domácí a řemeslné výroby ve prospěch výroby velkopřmyslové; je doprovázeno zánikem tradičních řemesel; e) urbanizací kultury a společnosti a jejich hodnot a norem, zvyšujícím se význam masové kultury. – V českém prostředí vznikaly rozhodující předpoklady pro vznik a rozvoj i. s. asi od poloviny 18. stol., výrazný rozvoj v 19. stol. je spojen s procesem formování moderního

politického národa. – Některé teorie předpokládají, že s vývojem technologií, organizace práce a se zvyšujícím se významem tzv. světových center a globální kultury je v 90. letech 20. stol. stadium i. s. překonáváno a že nastalo údobí postindustriální (celosvětové globální kulturně-spoolečenské provázání).

Lit.: M. Weber: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. München 1901; M. Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen 1913, 3. vyd. 1922; R. Firth: *Elements of Social Organisation*. London 1951; I. Wallerstein: *The Capitalist World-Economy*. Cambridge 1979; M. Hroch: *Buržoazní revoluce v Evropě*. Praha 1981; E. Gellner: *Národy a nacionalismus*. Praha 1993; E. Gellner: *Pluh, meč a kniha*. Praha 2001. [zu]

infanticida [lat.], usmrcování novorozenců. Termín je odvozen od *infans*, dítě, a *caedo*, usmrcuji. Je to primitivní metoda omezení přirozeného přírůstku a zlepšování kvality populace. Křesťanská civilizace a křesťanskou tradicí formované civilizace i. zásadně odmítají jako zločin. Jinde však byla běžná a legitimní. O usmrcení dítěte zpravidla rozhodoval buď otec, nebo veřejná moc. Někde byla bezprostředně po porodu zabijena děvčátka, pokud by je v drsných podmínkách rodina neuživila (Inuité), jinde děti nezuživé (Sparta) nebo *neřádně zrozené* (z incestu, nemanželské). Infanticidou byly i dětské oběti přinášené bohům (Abrahám a Izák). V křesťanské společnosti byla i. chápána jako smrtelný hřích a těžký zločin. V pramenech ji však nelze vždy odlišit od indukovaných potratů, s nimiž byla kladena na roveň. Do 17. stol. byla zpravidla trestána zahrabáním za živa a probodnutím kůlem, časté však byly i alternativní tresty jako vypálení jejího nebo vypovězení. Trestána byla i spoluúčast, častá u porodních bab. I. byly postihovány zejm. nemanželské děti, lze se s ní však setkat i v manželství, kde byla vyvolána nejčastěji hmotným nedostatkem. Podle předbělohorského mravokárce Š. Lomnického z Budče by se našlo nemálo dětských mrtvolek, *kdybychom měli a mohli své uši do záchodů, prevytů, studnic, pivnic a jiných tajných míst odeslati, kdežto veliké množství zhubených dětí nemluvnátek, které se z takového hříchu počaly a zrodily, jest uvrženo a umetáno*. Jeho slova potvrzují i zápisy smolných knih a soudní protokoly. Vedle zjevné i., spojené s pohozením či ukrytím dětské mrtvolky, byla častá také i. skrytá, fingovaná jako porod mrtvorozeného dítěte nebo časně úmrtí, obvykle za spoluúčasti báby nebo lékaře. Novorozenci byli usmrcováni např. vpichem jehly do mozku nebo stisknutím hrudníčku.

K těmto případům lze počítat i záměrně ne-dbalou péči o novorozence (např. úmyslně způsobené nachlazení) vedoucí k úmrtí. Ke skryté i. docházelo často v početných rodinách z chudších vrstev, zvl. u dětí vyššího pořadí. Postoj okolí k takovým případům byl daleko tolerantnější než k vraždám ilegálních dětí. V německých krajích pro ně bylo užíváno označení *himmeln*, související s představou, že dítě zemřelé bez hříchu se dostane rovnou do nebe. Nepřímou formou i. bylo i odkládání nemluvnat. K podstatnému omezení i. v moderní společnosti přispěla antikoncepce, legalizovaná interrupce, změna postoje k svobodným matkám a zlepšená péče o odložené děti.

Lit.: A. Šubrtová: *Kontracepce, aborty a infantická v pramenech k předstatistickému období*. Historická demografie 15, 1991, s. 9–46; A. Heller – T. Weber – O. Wiebel-Fanderl: *Religion und Alltag*. Wien–Köln 1990. [em]

iniciace [z lat.], uvedení, zasvěcení – souborné označení procesů a činností (vzdělávacích, praktických, obřadních), které souvisejí se změnou sociální role a statusu jednotlivce. Cílem je především dokončení socializace dospívajících členů skupiny a jejich proklamativní zařazení mezi dospělé, plnoprávné členy společenství; i. zpravidla předchází i plnému členství v různých specializovaných a jinak uzavřených skupinách (tajné společnosti, svobodní zednáři, politické strany a jiné organizace, které si své členy vybírají, uvedení do zvláštní funkce, úřadu). Podstatnou součástí i. je jak vlastní *vyučování*, tj. seznámení budoucích členů skupiny s různými aspekty jejího života, s představami o podstatě a počátku světa i vlastní skupiny, tak zkoušky jejich fyzické vyspělosti, odolnosti a odhodlanosti stát se členy dané skupiny. Činnosti spojené s i. jsou obvykle organizovány v pravidelných časových cyklech, adepti bývají izolováni od zbytku společnosti a po určitou dobu žijí v separaci. I. bývá někdy spojena s deflorací dívek a obřízkou chlapců i rituálním poškozováním těla; je to chápáno jako symbolický akt. Návrat mládeže z iniciačních táborek do domovských skupin je příležitostí k velkým slavnostem. U tzv. tradičních společností je na úspěšné absolvování iniciačního cyklu vázáno budoucí společenské postavení jedince (možnost uzavřít sňatek, účast na politických a hospodářských aktivitách). V. t. rites de passage.

Lit.: M. Eliade: *Birth and rebirth: The religious meanings of initiation in human culture*. New York 1958; *Sociální a kulturní antropologie*. Ed. L. Hrdý – V. Soukup – A. Vodáková. Praha 1993, s. 126–130; A. van Gennep: *Přechodové rituály*. Praha 1997, s. 67–109, 153–172. [jkt]

inkolát viz domovské právo

insitní umění viz naivní umění

instrumentální písňový typ, písňový útvar, jehož podoba je ovlivněna melodicko-rytmickými prvky nástrojové hry. I. p. t. bývá (ne zcela přesně) ztotožňován se západním typem české lidové písně a stavěn do protikladu k východnímu, resp. vokálnímu písňovému typu. I. p. t. se vyznačuje jasnou periodicitou, převažující durovostí, diatonickou melodikou stupnicových chodů a rozložených trojzvuků vyplňujících ustálená schémata tradičně užívaných harmonických šablon lidových písní a nástrojové hudby. Latentní harmonie tak formuje melodické tvary, hovoří se o harmonické předurčenosti nápěvů, o melodice jako výsledku harmoniky. Podobně rytmika je ovlivněna rytmickými schématy nástrojové hry a ne vždy se vyvíjí souhlasně s jazykovou deklamací. Na povahu melodických jader písní instrumentálního typu měly vliv i prvky barokní a raně klasicistní hudby, přenášené do lidového prostředí prostřednictvím zámeckého služebnictva a členů šlechtických kapel. Vliv instrumentální hudby na utváření nápěvů českých lidových písní rozpoznal K. J. Erben (*vždyť také nápěv národní ráz hudby nástroje toho nese, jemuž ucho básníkovy bylo přívkylo*) a zejm. O. Hostinský, který mluví o dudáckých melodiích, trubačských signálech a instrumentálních tanečních melodiích, odrážejících se v nápěvech více než čtvrtiny písní z Čech. U instrumentálního typu předchází vznik melodie vzniku textu, který bývá vkládán do prvotně existujících nápěvných (instrumentálních) schémat fixovaných hudebním myšlením a tradicí lidového prostředí. Počet textů v i. p. t. výrazně převažuje nad počtem nápěvů, zatímco u typu vokálního je poměr textů a nápěvů vyrovnán, nebo dokonce melodie počtem převažují. Vsouvání textových výplní (*župy-župy-župy, hupa-hupa-hupa*) a opakování jednotlivých textových slabik (*zabrádku-ku-ku*) také dokládá instrumentální původ písní, jejichž text je přizpůsobován melodickému obrysu instrumentální melodie. Totéž se týká složitějších, melismatických melodií, legatových tónových dvojic či trojic uplatněných nad jednou textovou slabikou. Rozšíření instrumentálního typu je zřejmě nejen v Čechách a na záp. Moravě, ale také na územích západně od českých hranic. Teorii instrumentálního (západního) a vokálního (východního) typu na základě zjištění K. J. Erbena a O. Hostinského formuloval R. Smetana. Toto učení bylo později upřesněno, neboť oba typy se mohou objevovat jak ve východní, tak i západní části

území, územní a regionální vztahy probíhaly nejen horizontálně (východ-západ), ale i vertikálně (sever-jih); do celé problematiky zasáhly i vztahy interetnické.

Lit.: O. Hostinský: *Česká světská píseň lidová*. Praha 1906, 2. vyd. in: Hostinský o hudbě. Praha 1961, s. 304–410; E. Riegler: *Das rumänische Volkslied und die Instrumentalmusik der Bauern*. In: Internationaler musikhistorischer Kongress. Wien 1927; B. Václavěk – R. Smetana: *Lidová píseň*. In: O české písni zlidovělé. Praha 1950, s. 133–141; J. Kresánek: *Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného*. Bratislava 1951, s. 70–71; D. Holý: *Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik*. Brno 1969; J. Ráček: *Česká lidová píseň a hudba italského baroku 17. a 18. století*. NA 7, 1970, s. 3–13. [lt]

interetnické vztahy, sociálně kulturní fenomén obsahující výsledky oboustranných vlivů, které vznikají v kontaktu dvou nebo více různých etnik. O. Zilynski (1923–1976) při zkoumání slovenských lidových balad v kontextu čtyř sousedních slovanských jazyků pokládá za *interetnické v plném smyslu* ty, které jsou zapsány nejméně u tří z nich. I. v. spoluvytvářejí charakteristické a specifické znaky každé kontaktové oblasti. Intenzitu, průběh a charakter i. v. rozhodující měrou určuje tzv. interetnická situace, kterou se rozumějí vztahy, do nichž se jednotlivé etnické (folklorní) tradice v konkrétním prostředí dostávají. U interetnické situace lze rozlišit její prostorovou dimenzi: sousedskou, enklávní, diasporickou (roztroušení etnika mezi jiným etnikem), oddělenou neboli separovanou (etnika nejsou v zeměpisném kontaktu), komplexní (týká se velkých areálů, kde žije více etnik pohromadě) a speciální (např. dočasnou, jde o situaci cizího návštěvníka). Interetnickou situací silně ovlivněn stupeň přibuznosti a podobnosti kontaktních kultur, ale také bariéry různého druhu (státní hranice, administrativní členění, dopravní spoje, církevní a školské instituce). Výměna kulturních jevů se realizuje živěji tam, kde existuje jazyková podobnost. Větší intenzitu interetnické výměny a tím i vytvoření i. v. lze více sledovat v oblasti etnický diferencovanější. I. v. se nejvýrazněji projevují zpravidla v tzv. kontaktní zóně, tedy v oblasti bezprostředního styku etnik, a proto jde často o oblasti periferní. Nejedná se o netečné soužití dvou tradic vedle sebe, ale o jejich vzájemné aktivní střetávání a prolínání. Vznikají nejen různé kontaminované varianty, ale u písní přímo nové textové verze, typické pro danou kontaktní oblast. Areálově může být toto území značně rozsáhlé a mohou zde vzniknout společné interetnické jevy (např. zbojnický folklor v karpatském prostoru). Jednotlivé folklorní

žánry se na internetnických vztazích nepodílejí stejně. Nejčastěji do nich vstupují z písní balady, v prozaickém folkloru pohádky, anekdoty a vtipy. Pověst má pro své kulturně historické zakotvení menší migrační sílu. U prozaického folkloru je kromě jazykové stránky (srozumitelnosti textu) důležitý i stupeň kulturní příbuznosti a charakter kulturního zázemí kontaktních etnik. Odlišnou povahu mají i. v. vznikající při styku slovanských národů a mezi národy slovanskými a neslovanskými. V přejímání se dostávají do popředí jazykové potíže, v kulturní výměně se mísí nikoli kulturní jevy, ale spíše obecná obsahová témata, látky a motivy. – Je otázka, zda v oblastech s jazykovou bariérou jde o výměnu ve smyslu genetických vzev, nebo o typologické shody. J. Polívka ukázal, že jednoduché motivy, které se vyskytují ojedinele, mohou vzniknout na více místech nezávisle na sobě (polygeneze). Avšak komplikovanější struktury textů, v nichž motivy tvoří kompaktní řadu, je třeba vyložit na základě i. v. K poznání stavu, povahy a frekvence vzájemné výměny folklorních jevů je zapotřebí dostatečné množství dokladového materiálu. – Výzkum i. v. je v národopisu poměrně mladý. V Evropě se vyvinul v samostatnou národopisnou subdisciplínu až po 2. světové válce v souvislosti se studiem nuceně vystěhovaných nebo přestěhovaných etnických skupin (podle J. Jecha). Dříve se i. v. věnovala pozornost jen v souvislosti s výzkumy jazykových ostrovů na cizím jazykovém teritoriu. Studoval se především stupeň zachování tradičních jevů přinesených z domoviny. Internetnické bádání na počátku 21. stol. sleduje vývoj vzájemné výměny, typy internetnických situací a především vznik nových, internetnických společných jevů. Ve folkloristice se lze setkat i s pojetím, které mezi studiem i. v. a srovnávacím bádáním nečiní rozdíl (např. u O. Sirovátky). V. t. etnicita, etnické procesy.

Lit.: L. Dégh – J. Jech: *Příspěvek k studiu internetnických vlivů v lidovém vypravování*. SN 5, 1957, s. 567–605; J. Jech: *Wpływy inter-etniczne na prozę ludową na Ziemiach Odzyskanych*. Lud 48, 1963, s. 387–398; O. Sirovátka: *Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy*. Praha 1967; M. Šrámková: *Balada o Sestře travičce na slezském území. K variačním procesům na etnické hranici*. In: *O životě písně v lidové tradici*. Brno 1973, s. 93–103; O. Zilinskyj: *Slovenská lidová balada v internetnickom kontexte*. Bratislava 1978; V. Gašparíková (ed.): *Internetnické vztahy vo folklóre karpatskej oblasti*. Bratislava 1980; A. Schenk: *Interetnische Forschung*. In: *Grundriss der Volkskunde*. Berlin 1988, s. 273–289; EM 7, 1993, sl. 208–216; O. Sirovátka: *Internetnické bádání ve městě. Na příkladu Brna*. ČL 80, 1993, s. 89–93. [mš + mt]

interiér domu, vnitřek budovy, vnitřní zařízení (zpravidla bytu). V tradičním vesnickém i maloměstském prostředí se i. d. člení na obytné, provozní, skladovací, komunikační a popř. i chlévní prostory, často dochází ke kombinaci funkcí (obytná kuchyň). Určujícím faktorem v tradičním i. d. i jeho vybavení byl vývojový stupeň otopného zařízení, které všestranně ovlivňovalo i kulturu bydlení. Základ západoslovanského domu představovala dýmná (později polodýmná) jizba s pecí a nekrytým ohništěm, jež se v karpatské oblasti v reliktech dochovala až do počátku 20. stol. Mohl zde být jen nejnútnejší mobiliář: pevné lavice podél stěn k sezení, ke spaní i k práci, nízké stoličky, které se zasouvaly pod lavice, stůl v rohu napříč proti peci a police na stěnách. Nádobí zůstávalo z velké části na ohništi nebo na peci umístěné v rohu vedle dveří a drobné předměty se kladly nebo věšely na trámy pod stropem. Pod nimi probíhaly dvojice tenčích trámů, *polenice*, poblíž topeniště visela bidla k odkládání a sušení oděvů. Postele leckde nemávali, ale obvykle v jizbě stála jedna postel pro hospodáře s hospodyní, ostatní členové rodiny spávali na peci, na lavicích, na zemi na slámě, na půdě, v komoře, na palandách ve chlévě. Starými kusy mobiliáře jsou skládané truhly na zrno (*súsky*, skříňky), umístované v síni, v komoře, nejčastěji na půdě. V jizbě u lože stávala kolébka, v karpatské oblasti, ale i v jiných krajích ji někdy nahrazovala závěsná kolébka z plachty, event. z opálky či truhlíku. Židle a almary se objevily až poměrně pozdě a jen v malém počtu. Roubené stěny jizby se neomítaly a většinou ani nebílily, nejvyš je od země do výše hlavy omazali jilem. Okna byla čtvercová, malá, napevno zasazená, a proto se větralo dveřmi. Podlahu nahrazovala udusaná hliněná zem. Vysoko položený strop i stěny byly od sazí leskle zčernalé. Život v dýmné jizbě nebyl příjemný: vařilo se zde, spalo, odbývaly se tu všechny domácí a některé hospodářské či řemeslnické práce (předání, tkaní, draní peří, v zimě opravy a výroba drobného nářadí, pletení košíků, strouhání loučů a šindelů), zdržovala se v ní drůbež a v zimě mláďata domácích zvířat. Hustý dým držící se pod stropem zabraňoval jakékoliv výzdobě, symboly ochrany domu (kříž a obrázky nebo sošky svatých) se tedy zavěšovaly vně průčelní stěny mezi okny. – Revolučním zlomem ve vývoji bydlení byla proměna dýmné jizby ve světnici. Změna spočívala v odstranění dýmu a ohně z jizby přenesením ohniště (a otočením otvoru do pece) do vedlejší síně. Probíhala na venkově v Čechách od 16. stol. vlivem obecně civilizačních proudů ze západu i působením městských vzorů. Ve

světnici zůstal jen oheň z loučí nebo malé ohniště k osvětlování místnosti (umístěné v krbečku, výklenku ve stěně s odvodem kouře do komína, nebo v závěsném krbu visícím v prostoru světnice). V některých oblastech se k otočené peci zhruba od konce 16. stol. připojovala ještě výhřevná kamna a od poloviny 19. stol. začal na venkov pronikat zděný sporák. Tato proměna podstatně ovlivnila úpravu, zařízení a výzdobu světnice: stěny se vyrovnávaly, bílily, pořizoval se nákladnější mobiliář (např. vysoko vystlané postele, event. s *nebesy*), na stěny se umísťovaly obrázky, na police ozdoba keramika, popř. cínové nádoby, začínají se uplatňovat tkaniny, výšivky. Intenzivněji se projevuje také sociální diferenciacce, spočívající v četnosti kusů a kvalitě i zdobnosti nábytku a doplňků a postupně se vytvářejí krajová specifika. Naproti tomu i. d. v karpatské oblasti si vesměs zachoval starý, tradiční ráz až do 1. světové války, výjimečně i déle, a nenajde se v něm ani zdaleka tolik kusů malovaného či vykládaného nábytku, který se zaváděl v bohatších krajích postupně již od konce 18. stol. (na Pardubicku se zdobené truhly, skříňe, police, kolíbky a postele bez nebes i s nebesy objevovaly v zámožných domácnostech na venkově dokonce již od 16. stol.). Ve světnici stál v tzv. svatém koutě masivní stůl s trnoží a s truhlíkem (za stolem bylo čestné místo pro vzácného hosta), nad ním v rohu (nebo mezi průčelními okny) visel kříž a po obou jeho stranách v lištách, nakloněny do prostoru, obrázky svatých (malované na skle od konce 18. stol.); pod křížem byla zavěšena nebo na lavici postavena koutní skříňka (*koutnice*, doložená ze 16. stol.) na cenné věci, hl. knihy a písemnosti, nad stolem visela holubička a na stěně hodiny s dřevěným strojkem. Staré nemobilní lavice byly zčásti nahrazeny přenosnými lavicemi s opěradly a dubovými židlemi s vyřezávanými lenochy. V protilehlém rohu vedle dveří stával misník nebo kredenc. Při dveřích všude bývala kropenka se svícenou vodou a do stěny u vstupu se zaráželo ocelové křesadlo ve tvaru ozdobné skoby. V 19. stol. se stěny světnice již bílily a zřizovaly se kamenné, cihlové (při vchodu a topeništi) a dřevěné podlahy ze silných, širokých fošen. Staré povalové, od sazí leskle černé stropy (v jizbách se výjimečně zachovaly i roubené valené klenby tvaru obráčeného koryta) nahrazovaly nyní nižší trámové stropy záklonové a ve větších zděných státcích dřevěný strop vystřídal cihlová nebo kamená klenba. V sev. a severových. Čechách se do přelomu 20. a 21. stol. dochovalo několik patrových (podkrovních) světniček s malovanými stěnami a stropy z 18. stol.

(Oldřichov v Hájích). Na jihových. Moravě se časem výstavnost a výzdoba interiéru tak rozrůstaly, že kuchyně a světnice se na úkor účelnosti a pohodlí staly reprezentačními místnostmi. – Síně měla především komunikační, ale částečně také skladovací význam, neboť v ní stávala *špajzka* (skříňka s potraviny), nádoby s vodou, truhla, popř. skříň a bylo v ní umístěno drobné nářadí, aby bylo po ruce. Podlaha síně zůstávala hliněná, později byla z plochých kamenů nebo z cihel. V klenuté černé kuchyni se širokým otevřeným komínem, zpravidla vydělené v zadní polovině síně, mělo místo nářadí k obsluze ohniště a pece (chlebová a koláčová lopata, ohřeblo, vidle a vozíček k zasouvání hrnců do pece či kamen, trojnožky, rošty, plechy, koště) a nádoby k vaření (hrnce, pánve, kuthany, rendlíky). – Komora byla obvykle tmavá místnost s hliněnou zemí a několika policemi; sloužila nejen k uskladnění některých potravin, nářadí a nádob (dž, stojan na chléb), ale stával tu někdy také malovaný nábytek (truhly, skříň), popř. postel s peřinami; v komoře spávali novomanželé, dcery, děvečka, hosté. Ostatní místnosti v domě (světnička výměnkáffe, druhá světnice apod.) byly zařízeny podle svých funkcí. – Od konce 19. stol. se vesnická domácnost snažila přizpůsobovat městským vzorům: na venkov pronikají nové kusy nábytku, jako zásuvkové truhly (komody), na které zbožné rodiny stavěly sošky svatých a svícny, takže vznikl osobitý druh domácího oltáříku, nebo skleník k vystavení památných předmětů. Výrazné narušení tradičního uspořádání interiéru světnice, založeného na diagonálním principu ve vztahu topeniště k tzv. svatému koutu, znamenalo přemístění stolu mezi průčelní okna a v další vývojové fázi do středu světnice. – I. d. silně ovlivňovalo provozování řemeslné nebo domácí výroby, která omezovala vlastní bydlení: světnice se současně stávala dílnou, v níž kromě nábytku stál tkalcovský stav, pracovní stoly či nářadí, verpánek aj. – K i. d. se váže řada výročních i rodinných obyčejů, hl. k prahu u vstupu do domu, k topeništi, k svatému koutu a ke stolu (pec a stůl jako symboly nového domova nevěsty, ochrana postele rodičky, donášení svčených kočiček a zelených rastoletí o letnicích do světnice, zapalování hromničky za bouře atd.). – I. d. se při mimořádných událostech dočasně měnil (při zřizování tzv. koutu rodiče a novorozenci, při svatebním obědě, při vystavení mrtvého v domě, v některých krajích o Vánocích, kdy se vyklízela část světnice k postavení betléma: Příbramsko, Třebíčsko, Třešť). – V nejhorších bytových podmínkách žila na venkově čeleď u sedláků, podruzi a sezonní

zemědělství dělníci. Jejich skromné komory a příbytky byly vybaveny jen nejnútnejším nábytkem (postel nebo palanda, stolec, židle, lavice, truhla), v ratejnách nebylo ani to. Dělnické interiéry byly časem ovlivňovány městskými příklady, avšak zařizovaly se v mnohem skromnější podobě levnými kusy standardního nábytku.

Lit.: H. Johnová: *Vývoj interiéru na valašském Závrší*. NVČ 32, 1951, s. 128–157; D. Stránská: *Rozdělení světnice a určení jejích částí. Vybavení nevěst nábytkem. Pletené schránky a zásobnice*. VNSČ 1961, č. 1, s. 30–31; A. Plessingerová: *Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských obcích pod Javorníky*. In: Ludové stavitelstvo a bývanie na Slovensku. Bratislava 1963, s. 179–241; J. Vařeka: *Vývoj dělnického interiéru a způsobu bydlení horníků v oblasti Mostu a Duchcova*. ČL 58, 1971, s. 1–15; B. a M. Vojtíškoví: *Lidové bydlení v severních Čechách*. In: Sborník příspěvků k době poddanského povstání roku 1680 v severních Čechách. Praha 1980, s. 163–193; J. Vařeka: *Lidová architektura, interiér a domové zvyky Čech v epoše národního obrození*. ČL 68, 1981, s. 131–144; L. Petráňová – J. Vařeka: *Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventárů)*. AH 12, 1987, s. 277–286; J. Vařeka – L. Petráňová – A. Plessingerová: *Mobiliář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátků národního obrození*. ČL 75, 1988, s. 202–211; T. Edel: *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16.–19. století*. Český Dub–Světla p. Ještědem 1990. [ap + jv]

interludium [z lat.], intermedium – mezihra jako komický či tragikomický výstup, někdy se zpěvem a tancem. I. bylo předváděno samostatně (např. středověkými herci při panských hodech), nebo tvořilo součást tradiční výstavby dramatu: vyplňovalo přestávku mezi dvěma jednáními hry. Někdy bylo volně připojeno k závěru inscenace. Pojem i. vznikl v 16. stol. a je odvozen z latinských slov *inter*, mezi, a *ludus*, hra. Označoval krátkou skladbu pro varhany vyplňující přechod mezi verši chorálu. – Interludia, známá v Anglii, Francii, Itálii a Německu, se v č. zemích rozšířila už ve středověku, kdy tvořila součást žakérské produkce, žakovských inscenací náboženských a světských her (např. fraška *Mastickář* a její verze ze 14. stol.). Znovu se uplatnila zejm. ve školském humanistickém divadle 16. stol., kdy byla pův. vkládána do vážných dramát k obveselení diváků; někdy vznikala z improvizací divadelních sluhů, vystupujících o přestávkách mezi akty či scénami, jindy šlo o hudební improvizaci, komický monolog či hereckou akci divadelních postav šašků-bláznů, čertů apod. Interludia vznikala také oddělením komic-

kých výstupů od vážných dramát a vytvářela samostatné dramatické skladby. Tím se podobala světským masopustním hrám, od nichž se lišila jen stručností. Dějové zápletky interludií byly zpravidla založeny na kombinacích situační, charakterové a jazykové komiky (stereotypní situace hádek, rvaček, nedorozumění, ale i námluv, hodů, manželské nevěry atd.) a poskytovaly uplatnění postavám hloupých a nadutých sedláků, měšťanů, klamajících a oklamáných obchodníků, bezohledných vojáků, sluhů, komických čertů aj. V ději hry P. Kyrmežera *Komedie česká o bohatci a Lazarovi* z r. 1566 vystupovali čerti Rarášek a Kvasnička; biblická hra J. Záhrobského z Těšína o knězi Helim využívala r. 1582 postav čertů Šeríka a Zvadlíka; D. Stodolius z Požova připojil v české adaptaci hry o Abrahámu a Izákovi z r. 1586 jména obou biblických čertů (bratři Kašička a Kvasnička) atd. Naproti tomu J. Tesák Mošovský, který do děje biblické hry o Ruth zařadil komické i. čerta Kornyfla s babou svodnicí Kantharou, využil realistické postavy kuplířky k aktualizaci příběhu. V anonymní hře *Historia duchovní o Samsonovi* z r. 1604 se uplatnila dvě typická interludia: v prvním jde o spor taškáře Hellua s židovským kupcem, v druhém, volně připojeném i. o situaci nevěry mladé ženy starého kupce (tzv. *Polapená nevěra*, J. Jireček, 1878). – S rozvojem školského humanistického divadla a s oblibou masopustních her 16. stol. v č. zemích se interludia dostávala do souvislosti s tradicí lidového divadla (např. improvizované masopustní obchůzky s postavou bakusa připomínaly lidové obřadní hry, anonymní žakovská komedie *Sedlský masopust* z r. 1588 rozvíjela oblíbené téma nezdařených selských námluv). Také školské řádové divadlo a profesionální divadelní společnosti 17. stol. přispěly k oblibě interludií v době baroka. O masopustě 1659 vyplňovali vlašští komedianti meziaktí hry o sv. Jenověře veselými intermedii. V představení krumlovských jezuitů o Jenověře r. 1673 vystupoval komický hajný, v moralitě o Alexiovi z r. 1739 v Hradci Králové komický ovčák. Nejznámějším z českých autorů interludií byl V. Kocmánek-Kozmanecius (1607–1679), bakalář a kantor v Německém Brodě, Ledči, v Praze u Sv. Petra, později rektor u Sv. Jindřicha a u Sv. Štěpána, který kromě dvou náboženských her napsal sedm světských interludií: *Interludium kratochvilné o sedlském hňupu, chtějícím žákem býti*; *Interludium nové o nemravných chrapouních*; *Interludium o ženě sedlské hladem stonající*; *Interludium o jednom sedláku hloupým* ad. Jde o výstupy, v nichž V. Kocmánek líčil hrubé

mravy venkovanů, jejich nevzdělanost a hloupost, zvyky o hodech a námluvách s typickou nadsázkou, použitím dobového hovorového jazyka a lidové frazeologie. Charakterem situační zápletky a postav Kocmánkova interludia předjímala pozdější tradici, která byla inspirována znalostí barokního divadelnictví v podobě řádové a školské dramaturgie (např. *Komedie o turecký vojně* z l. 1682–1684), italskou improvizovanou commedii dell' arte, světskou profesionální činohrou a loutkářskou produkcí 18. stol. Scénář i. Harlekýna a Žida, který se s názvem *Přídavek pantomie* dochoval v rukopise hagiografické hry J. K. Killara *Commedie o sv. Jiří mučedníku* (asi 70. léta 18. stol.), představuje jeden z nejstarších dokladů existence i. v českém lidovém divadle. K pozdějším patří interludia, která tvořila charakteristický prvek kompoziční stavby *biblických dramát* F. Vocedálka z l. 1811–1827. Výstupy sedláků, vojáků, židovského obchodníka, měšťanů ad. nacházely obdobu i v dalších lidových hrách (např. blázen a jeho žena ve hře o Jenověř z počátku 19. stol. nebo samostatně i. o kováři a nevěrné Káče, které bylo součástí shakespeareovské inscenace *Komedie o dvou kupcích a o židovi Šilokoj* z Podkrkonoší). Charakter i. v některých hrách také získávaly okrajové žánrové výstupy (epizody pastýřů ve vánočních hrách, hašteřivé ženy na svatbě v pohádkové hře o Repsíně) nebo tance a pantomima (strašidelný výstup duchů v rytířské hře o Felsenburkovi). – Ojedinělým typem lidového dramatu, jehož kompozice je vytvořena spojením několika epizod typu samostatných interludií, byla *Komedie o sedmi čertových osidlách* neznámého dramatika z Podkrkonoší. Tradice barokních moralit s tematikou křesťanských hříchů a neštěstí, známá např. z inscenací školského jezuitského divadla, ovlivnila ráz jednotlivých výstupů (včetně dvou přídavek hry o marnotratném synu-vojákově a o nešťastné lásce majetkově nerovných milenců), která tragikomickým pojetím příběhů působí rovněž dojmem aktuálních místních událostí. K nejznámějším interludiím v českém lidovém divadle patří výstup o manželské nevěře, masopustní fraška zv. *Salička*, dochovaná ve dvou verzích z Kolínska, kterou P. Bogatyřov považoval za lidové zpracování renesančního i. o nevěrné kupcově z r. 1604 (*Polapená nevěra*). Podle novějších poznatků může být i. o Saličce adaptací místní tradice, vzniklé na základě události z r. 1545, která se rozšířila a pod vlivem žakovských masopustních obchůzek i. ohlasů italské improvizované commedie dell' arte se udržela v okolí

Kolína a v nedaleké Čáslavi jako součást masopustních obřadů ještě v 19. století.

Lit.: J. Jireček: *Staročeské divadelní hry I*. Praha 1878; J. Máchal: *Dějiny českého dramatu*. Praha 1917; P. Bogatyřev: *Lidové divadlo české a slovenské*. Praha 1940; Z. Kalista: *Selské čili sousedské hry českého baroka*. Praha 1942; J. Hrabák: *Lidové drama pobělohorské*. Praha 1950; J. Hrabák (vyd.): V. F. Kocmánek. *Sedm interludií*. Praha 1953; M. Cesnaková-Michalcová: *Divadelní hry P. Kyrmežera*. Bratislava 1956; M. Cesnaková-Michalcová – J. Tesák Mošovský: *Komedie Ruth*. Bratislava 1973; L. Sochorová: *K původu lidové masopustní frašky zv. Salička*. ČLit 1986, s. 438–446; L. Sochorová (vyd.): *Sousedské divadlo českého obrození*. Praha 1987; L. Sochorová: *Z české „vlastenecké“ dramaturgie 17. století*. ČLit 1988, s. 125–141. [ls]

interpolace [z lat.], ve folkloristice a v literární vědě vsouvání domněle původnějších, starobylejších (tedy např. praslovanských) motivů do slovesných žánrů. Byl to charakteristický postup při stylizování lidového vyprávění v období českého národního obrození. Výměnou pohádkových bytostí, skladebních prvků a epizod za starobylejší a domněle slovanské usilovali básníci a spisovatelé o vytvoření národní skladby v její ideální podobě, co nejbližší předpokládanému původnímu tvaru (archetyp). V přesvědčení o kulturní jednotě všech Slovanů vnašeli do české kultury prvky třeba z jihoslovanského nebo polského folkloru. Zejm. v básnických skladbách 1. poloviny 19. stol. se nacházejí postavy staroslovanské mytologie (Morana, Lada, Bělboh a Černoboh); o příbězích líčících putování Krista se sv. Petrem po zemi se předpokládalo, že pův. byly vyprávěny o Svantovítovi. Nápadné je časové ohraničení výskytu pohádkového motivu sudiček, předurčujících osud novorozeněte: jde výhradně o texty období národního obrození, v pozdějších textech (podobně jako v polském folkloru) jsou sudičky nahrazeny dvěma starci nebo zakoupenou *planetou*. Z převyprávěných textů byly odstraňovány původní lidové zástupné názvy tabuizovaných bytostí vytvořené podle němčiny a nahrazovány počestěnými (místo Rýbrcoula se vžil *Krakonoš*, místo hastrmana *vodník*).

Lit.: D. Klímová: *Romantická koncepce a česká lidová próza*. In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Praha 1973, s. 273–280; D. Klímová: *Možnosti srovnávacího bádání ve folkloru. Současný stav a význam textové kritiky*. VO 1972, s. 145–151. [dk]

Isidor, Izidor (snad 1070 Madrid – 1130), světec (15. 5). Pův. madridský rolník pra-

coval jako čeledín u venkovského šlechtice, který vyzoroval, že zatímco I. se modlí, vpomáhají mu při orbě dvě neznámé bytosti. Podle této legendy je často zobrazován i v malbách na skle z č. zemí a Slovenska, které však vznikly vesměs až v 19. stol.: modlí se u přičestního kříže před pozadím s venkovským kostelem na návrší a orají za něho dva andělé pluhem s koňským nebo volským záprahem. Je považován za patrona Madridu jako svého rodiště a rolníků i jejich bohaté úrody. Jeho atributy jsou pluh nebo radlice, rýč, otka, motyka, popř. růženec.

Lit.: L. Gemminger: *Der hl. Isidor*. 1873; A. van Gennep: *Manuel*. 1, s. 2750–2754; V. Schaubert – H. M. Schindler: *Rok se svatými*. Kostelní Vydří 1994, s. 226–227; P. Pracný: *Český kalendář světců*. Praha 1994, s. 102. [rj]

Ivan (8.–9. stol.), údajný potomek polabsko-slovanského knížecího rodu, první poustevník v Čechách, jeden z českých zemských patronů, světec (25. 6.). Otázka reálné existence I. je sporná a opírá se především o legendu. Oficiální kult byl církevně povolen pouze ve Svatém Janu p. Skalou. Na místě domnělého působiště a hrobu světce byla postavena kaple a později benediktinský klášter, zničený v době husitských válek. O renesanci Ivanova kultu, ke které došlo na konci 16. stol. spolu s objevením světcových ostatků (jejichž autenticita je však sporná), se zasloužil i jezuitský řád, který sem od r. 1598 pořádal slavná výroční procesí z Prahy v předvečer svátku Jana Křtitele. Za doby protireformace se Svatý Jan p. Skalou stal poutním místem, vyhledávaným hlavně o svátcích I. a Jana Křtitele i jako zastávka při poutích na Svatou Horu u Příbrami. Zvláštní úctě se zde těšil sarkofág s ostatky světce, jeskyně s pramenem Ivanou, Ivanovo kamenné lože a kámen s jeho stopami i kaple sv. Kříže na místě, kde došlo k vizionářskému setkání I. se sv. Janem Křitelem. Zvyk poutníků odnášet si odtud rostlinu *kavyl* (prodávala se tu v přírodním stavu i barvená: *kapucínské vousy*, *vousy svatého Ivana*), doložený v 17. stol., se udržel až do 1. poloviny 20. stol. Podle I. byl pojmenován poustevnický řád ivanitů (působil v letech 1732–1782). – K atributům I. patří kniha, koruna, kříž, ďábel, jelen či paroží. Jeho zobrazení v oblasti zlidovělého výtvarného umění jsou však ojedinělá a omezují se na drobnou devoční grafiku.

Lit.: F. V. Mareš: *Otázka svatoivanská*. In: Bohemia sancta. Praha 1989, s. 52; M. Štastný: *Svatý Jan pod Skalou*. Vráž u Berouna 1996. [lk]

Izidor viz Isidor

izolát viz endogamie